

Tézisek

Borhi László: Hadüzenettől rendszerváltásig: az Egyesült Államok és Magyarország, 1941-1991

Akadémiai Doktori Értekezés

Sokak számára emlékezetes, amikor az Egyesült Államok elnöke, George Bush 1989 júliusának egy esős napján fedetlen fővel a hivatalos szöveget összetépte és spontán beszédet intézett a Kossuth téren összegyűlt tömeghez. Ki ne gondolta volna akkor, hogy a magyarországi demokratikus átalakulás, a nemzeti függetlenedés mögött az Egyesült Államok hatalmas ereje áll. Hiszen – De Gaulle szavait kölcsönözve – az európai demokrácia aranytartaléka az Egyesült Államok.

Ma már tudjuk, hogy Washington csak óvatosan és fenntartásokkal támogatta a magyar demokráciát; az európai stabilitás és biztonság érdekében elfogadta, hogy Magyarország és a többi kelet-európai ország továbbra is a szovjet hatalmi tér része legyen. Az amerikai törekvések egybeestek a nyugat-európai hatalmakéval, sőt, Moszkva céljaival is. Európa újraegyesítését és a kelet-európai szovjet rendszer eltűnését Magyarország és a többi kelet-európai ország készítette elő.

Általános szempontok

E kötet célja, hogy széles, magyar és amerikai forrásbázis alapján mutassa be Magyarország és az Egyesült Államok fél évszázados kapcsolatait az 1941-es hadüzenettől az Antall-kormány első évéig. Igyekeztem mindkét nézőpontot érvényesíteni: az Egyesült Államok magyarországi, illetve Magyarországnak az Egyesült Államok iránti politikáját. A két ország közötti kapcsolatok összefüggései csak így érthetők meg. A hazai és a nemzetközi szakirodalomban is gyakran előfordul, hogy két ország kapcsolatainak alakulását csak az egyik fél külpolitikájából kiindulva igyekeznek megmagyarázni. De még egy olyan nagyhatalom, mint az Egyesült Államok külpolitikája sem mozog légüres térben. Az Egyesült Államok és Magyarország hatalmi súlya közötti különbséget aligha kell hangsúlyozni. A magyar–amerikai kapcsolatok története mégsem érthető meg kizárólag az Egyesült Államok politikájából. A két ország külpolitikája nem egyforma erővel ugyan, de hatott egymásra, és együtt formálta a közös múltat még akkor is, ha e viszonyban a szuperhatalom volt a domináns fél. Ugyanakkor az Egyesült Államok iratanyaga arra is emlékeztet, hogy 1941 és 1989 között Magyarország helyét a nemzetközi térben nem saját külpolitikája, hanem a

nagyhatalmi politika döntötte el. A Kállay-féle kiugrási kísérlet története például a külföldön keletkezett iratanyagból ismerhető meg, hiszen a magyar iratokból nem derülnek ki az angolszász hatalmak céljai. A sokak által szívesen használt mozgástér-kényszerpálya paradigma félrevezető, mert azt sugallja, hogy a magyar külpolitikának volt *valamennyi* befolyása az ország sorsának alakulására. Ez 1989 óta valóban így van. Azt megelőzően azonban az európai hegemoniáért folytatott hatalmi küzdelem függvénye döntötte el Kelet-Európa egészének helyét a nemzetközi térben.

A kétoldalú megközelítés alapján látni lehet, hogy a felek képesek voltak-e pontosan megítélni egymás szándékait. Vagyis azt, hogy a külpolitika képes volt-e adekvát választ adni az őt ért kihívásokra. Megfigyelhető, hogy az amerikaiak alkalmanként félreértették a magyar fél szándékait és akaratlanul is olyan lépést tettek, ami a magyar vezetés szándékainak felelt meg. Példa erre, hogy amikor a magyar vezetés, vagyis inkább a külpolitikai kérdésekben döntő befolyással rendelkező Kádár 1969-ben úgy döntött, hogy nem fogadja el az amerikai külügyminisztérium ajánlatát a Holdon járt amerikai űrhajósok magyarországi látogatására vonatkozóan – melyet egyébként Nixon talált ki a szovjetek bosszantására –, az amerikai felső vezetés úgy döntött, hogy leállítja a két ország kapcsolatainak rendezésére irányuló folyamatot. Nem tudták, ami a magyar iratokból kiderül, hogy ezzel Budapest kedvében járnak, hiszen Kádár éppen ezt akarta elérni. Ugyanakkor a magyar vezetés sohasem értette meg, hogy az amerikai külpolitika nem a State Departmentben „készül” és a kitűzött külpolitikai célok gyakran köszönő viszonyban sem voltak a reálisan elérhető eredményekkel. A szemben álló fél szándékainak teljes félreértésére a legjobb példa Magyarország tragikus véget ért kiugrási kísérlete, amely az angolszászok feltételezett magyarországi érdekeiről táplált illúzió alapult. Van még egy szempont, ami miatt nagyon fontos a külföldi iratok megismerése. A Kádár-korszakban nagyon ritkán, vagy szinte soha sem készült szó szerinti jegyzőkönyv egy megbeszélésről. A másik fél, így az amerikaiak viszont készítettek ilyeneket. Jó példa erre az a beszélgetés, ami Kádár és Averell Harriman között lezajlott 1978-ban. A magyar jegyzőkönyv csak néhány oldalas és azokat az alapinformációkat tartalmazta, amit az amerikai diplomata a szovjet vezetésnek Kádáron keresztül üzent. Kaiser amerikai nagykövet azonban szó szerinti feljegyzést készíttetett a hosszadalmas beszélgetésről, melynek során Kádár olyan megjegyzéseket tett, amelyek magyar feljegyzésbe a kijelentések kényes volta miatt sohasem kerülhettek volna bele. Más külpolitikai relációból is van hasonló példa: Nagy Ferenc moszkvai tárgyalásairól (1946) orosz és magyar nyelvű feljegyzés is készült, a kettő lényeges elemeiben eltér egymástól és arra utal, hogy a magyar

küldöttség alaposan félreértette a Moszkvában mondottakat. Nincs okunk feltételezni, hogy a szovjet feljegyzést meghamisították volna.

Kutatásaim legalapvetőbb eredménye röviden összefoglalható. Az Egyesült Államok a kontinens stabilitása szempontjából igyekezett akaratát érvényesíteni Kelet-Európában. Ha az amerikai külpolitika ezt a szempontot éppen a nemzeti függetlenség érvényre juttatásától várta, vagy legalábbis nem tartotta a stabilitást, illetve a nemzeti függetlenséget egymást kizáró szempontnak, akkor igyekezett elérni a szovjet megszállás felszámolását. Olyan időszakokban, amikor a stabilitás, illetve a nemzeti önrendelkezés elvét nem látta egymással összeegyeztethetőnek, fenntartásokkal ugyan, de elfogadta a fennálló hatalmi helyzetet. Végül soron ez a megközelítés jellemezte a huszadik században a francia és a brit külpolitikát is. Párizs és London az 1918 utáni korszakban döntött úgy, biztonsági szempontjainak a kelet-európai nemzetek függetlensége felel meg. Ezt az álláspontot – legkésőbb – 1938-ban feladták. Nem meglepő, hogy sem Franciaország, sem Nagy-Britannia nem támogatta az Egyesült Államokat, amikor az nyomást akart gyakorolni a Szovjetunióra a kelet-európai országok függetlensége érdekében. Az Egyesült Államok kelet-európai politikája tehát a *nemzeti önrendelkezés – kontinentális stabilitás* paradigma keretein belül értelmezhető.

Mindez nem jelenti azt, hogy ne lenne fontos a magyar külpolitikai törekvések vizsgálata. Bár az alapvető kérdésekről – nemzeti függetlenség és szuverenitás – nem tudott dönteni, a nemzeti érdek kisebb kérdései a nemzeti külpolitikán múltak: a gazdasági élethez, fejlődéshez szükséges külső források megszerzése, vagy akár a határon túli nemzeti kisebbség érdekeinek érvényesítése. Úgy szokott felmerülni a kérdés, hogy a mindenkor magyar külpolitika független volt-e, illetve, hogy a „nemzeti érdeket”, avagy egy idegen hatalom szempontjait kívánta-e érvényesíteni. Egyetlen hatalom külpolitikája sem mozog hatalmi űrben, ezért abszolút mértékben független sem lehet. Talán érdemes megfontolni a *„relatív függetlenség”* fogalmát: hogy a magyar külpolitika képes volt-e akkora szabadság kivívására, mint amilyent a többi, a magyarral *azonos erőterben* működő nemzeti külpolitika. A politológiai és történeti szakirodalomban jól ismert, hogy kliensállamok sokszor képesek a hegemon hatalom erejét a saját nemzeti érdekük szolgálatába állítani, vagy legalábbis nagyobb külpolitikai mozgásteret kicsikarni a maguk számára. Az elsőre, a hegemon hatalom manipulálására az NDK esete, míg a mozgástér növelésére Románia jó példa. Egy osztrák történész Ausztria kapcsán a gyengeség erejéről írt. Nem létezik abszolút értelemben megfogalmazható nemzeti érdek sem. Ennek meghatározása függhet az éppen hatalmon levők eszméi, világnézeti elkötelezettségétől. E munka során néhány olyan szempontot tekintek ilyennek, amelyek

érvényre juttatása nélkül a nemzeti egység fennmaradása megkérdőjeleződhet. Ilyen a nemzeti területen élő lakosság megóvásának, a függetlenség és a szuverenitás fenntartásának, a területi egység megőrzésének *igénye*. A külpolitikai realizmus nyelvére lefordítva: a hatalom és/vagy a biztonság maximalizálása. Nem tekinthető ilyen szempontnak egy adott politikai rendszer megőrzése, hiszen mind a második világháború során, mind az azt követő időszakban kiderült, hogy ez a szempont összeütközésbe kerülhet az ország lakosságának az érdekeivel. Nemzeti érdekként szokták megnevezni például a gazdasági erőforrások védelmét. De könnyű belátni, hogy ez az elv esetenként ellentétes lehet a nemzeti függetlenség és szuverenitás, illetve a szállásterület élőerejének megőrzésével. Jó példa erre a második világháború, amikor a német gazdasági igények kielégítése egy darabig elkerülhetővé tette Magyarország német megszállását, ennek összes következményével együtt. A rendszer konzerválásának pragmatikus igénye mégis érvényesült a magyar külpolitikában. A magyar–amerikai kapcsolattörténet érdekes vetülete, hogy időről időre ez a szempont összeütközésbe került az uralkodó eszmei irányvonal érvényesítésével, és ebből a dilemmából a politikai vezetés sokáig nem találta meg a kiutat. Végül a rendszer *önfenntartása* érdekében az ideológiai fenntartások felfüggesztésével utat engedtek a nyugati gazdasági behatolásnak, ami a Kádár-rendszer számára végzetes eladósodáshoz vezetett. A gazdasági túlélés által motivált nyitás tehát a politikai rendszer összeomlásának nem szándékolt következményével járt.

A külpolitika (ami nem tévesztendő össze a nemzetközi politikával) nem függetleníthető egy adott hatalom belpolitikájától. Az Egyesült Államok kelet-európai politikáját nemcsak a Kongresszus és a végrehajtó hatalom gyakori és jól dokumentált kapcsolata határozta meg, hanem az amerikai végrehajtó szervek közötti szakmai és ideológiai indíttatású viták és hatalmi vetélkedés is. Emiatt Washington kelet-európai politikája súlyos belső ellentmondásokkal volt terhes. Miközben a hatvanas évek elejétől a kelet-európai kommunista rendszerek megszilárdítása volt a cél, a gazdasági és kulturális behatolás – amit önmagában sem tudtak egyetlen vezérlőelv szerint végrehajtani – éppen ennek ellenkezőjét érte el, és inkább a kommunista rendszerek hatalmának erodálását segítette elő. Az ötvenes évek közepétől már jól kimutatható, hogy a magyar külpolitika sem volt monolitikus. Nem csak a párt legfelső vezetésében, sőt a Külügyminisztériumon belül is kibontakozó nézetkülönbségekről van szó. Jól kitapintható a politikai rendszer eszmei alapjait és az állambiztonságot védő Belügyminisztérium, illetve a rendszer külgazdasági létalapját biztosítani igyekvő Külügyminisztérium hatalmi vetélkedése, ami a hetvenes évek közepéig gyakran belügyi győzelemmel járt. Ezt követően azonban az adósságcsapda elmélyülésével

egyértelműen a gazdasági szempont kerekedett felül olyannyira, hogy a nyolcvanas években már a Belügyminisztérium is a külgazdasági logikát alkalmazta az ideológiai tisztaság és az „imperialista behatolás” elhárításának rovására. Az 1973-ban kiutasított Deák István ügyében a belügy végül meghátrált, majd tíz évvel később támogatta a belbiztonsági és ideológiai szempontból veszélyes Soros Alapítvány befogadását.

A magyar–amerikai kapcsolatok nemcsak a „nagy összefüggések”, hanem a kis epizódok története is. Deák István magyar származású történész kiutasítása 1973-ban rámutat a kádári liberalizáció korlátaira és dilemmáira, a pártállam belső vitáira, az egyén és a hatalom viszonyára. Amerikai szemszögből pedig rávilágít a kormányzati, illetve az egyetemi szféra érdekeinek ütközésére a kulturális diplomácia kapcsán. Radványi János kijelölt nagykövet „disszidálása” a hírszerzések közötti küzdelem mellett a pártállami diktatúra mikrovilágába is bepillantást enged a washingtoni magyar követség belső életén keresztül. Mindszenty József személyes drámája összeforrt a nagypolitikával: a magyar–amerikai kapcsolatokkal, a Kádár-rendszer belső történetével – különös tekintettel az egyház és az állam viszonyára –, a Magyarország és a Vatikán közötti kapcsolatokkal is. A bíboros prímás kényszerű tartózkodása során írt levelei belső vívódásairól, politikai nézeteiről tanúskodnak. Ügyének másfél évtizedes rendezése során számos alkalommal találkoztak magyar diplomaták amerikaiakkal, és a rendszeres és kötelező érintkezés hozzászoktatta a két ország képviselőit, hogy az ideológiai tirádákat nélkülözve, a diplomácia normái szerint *pragmatikus* alapon tárgyaljanak egymással. Nagy Ferenc miniszterelnök csalódott az Egyesült Államokban, mert az meg sem kísérelte feltartóztatni a kommunista hatalomátvételt – igaz, ez az érzés amerikai részről személye iránt viszonzásra talált. Amikor Nagy kormányfőként életében először a tengerentúlon járt, nem nyerte el tetszését az ott tapasztalt üzleties életszemlélet. Amerikai részről viszont kifogásolták, hogy túl könnyedén behódol az oroszoknak. A történelem fintora, hogy kényszerű lemondása után élete hátralevő részét mégis az Egyesült Államokban élte le, saját tulajdonú farmján. Az 1960-as évek elején támogatta az Egyesült Államoknak a kelet-európai kommunista rendszerek iránti konciliáns politikáját, úgy vélte, hogy a kapcsolatépítés és nem az elzárkózás felel meg a magyar lakosság érdekeinek. Kormányfőként megakadályozta, hogy az amerikai kézbe került korona visszatérjen Magyarországra. A kelet-európai emigráció egyik legtekintélyesebb tagjaként elmondott mondott véleménye fontos, talán döntő szerepet játszott Carter elnök döntésében a Szent Korona 1978-as visszajuttatásában. Származás, társadalmi helyzet, mentalitás szempontjából aligha állhatott volna más távolabb Magyarország paraszti sorsból származó

miniszterelnökétől, mint az amerikai „arisztokrácia” megtestesült képviselője, a modern amerikai hírszerzés, a CIA megteremtője, Allen Welsh Dulles. Dulles fiatal diplomataként tagja volt a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottságnak 1919 elején, és mindent megtett az etnikai elv érvényesítéséért – más kérdés, hogy sikertelenül. Bécsből ő tájékoztatta Washington a magyar belpolitikai fejleményekről, a bolsevik diktatúra kikiáltásáról és annak okairól, felhívva a figyelmet arra, hogy annak társadalmi okai vannak, melyeket orvosolni kell. A második világháború során az amerikai hírszerzés, az OSS svájci főnökeként tárgyalt a magyar kiugrásról, tárgyalópartnere, Bakách-Bessenyei szerzett neki benzint. 1956-ban a CIA igazgatójaként érte a magyar forradalom. Mindkét alkalommal cselekvésre buzdította a magyarokat, a következményekre való tekintet nélkül.

Az Egyesült Államok és a kiugrás politikája, 1942–1944

Nemzeti külpolitika, nemzeti érdek és hatalmi politika összefüggéseit mutatja Kállay Miklós miniszterelnök kiugrási politikája (1942–1944) és az Egyesült Államok háborús törekvéseinek vizsgálata. Korábbi történetírásunk számára nem volt kétséges, hogy a magyar külpolitika számára egyetlen lehetséges út volt a második világháború során: a Németországgal történő szakítás. Ez nem meglepő, hiszen a németekkel vállalt szövetség erkölcsileg elfogadhatatlan, és összeomlásba vezette az országot. Ennek az álláspontnak a kiindulási pontja az volt, hogy a háborúból történő kiugrás kellő eltökéltséggel megvalósítható lett volna, illetve hogy amennyiben sikerül végrehajtani, jelentős mértékben javította volna az ország második világháború utáni helyzetét, hiszen „jutalmul” jobb békefeltételeket lehetett volna kapni. Végül sokan abból az előfeltevésből indultak ki, hogy a szövetségesek nemzeti érdeke értelmezésszerűen azonos volt a magyarral, vagy hogy azok önérdékmentesen, a nemzetközi közjó – Németország legyőzése – és Magyarország jobb sorsát szem előtt tartva követelték a kiugrást. Kutatásaim kétségbe vonják, hogy a kiugrás lehetséges lett volna. Felmerül, hogy nemzeti érdek volt-e a kiugrási törekvések folytatása, amikor 1943 decemberében kiderült – és erről a magyar külügyminisztérium tudott –, hogy az angolszászok nem tartanak igényt a Duna-medence megszállására, és a magyarok által felkínált hírszerzési szolgálatokért, illetve a kilátásba helyezett kiugrásért cserébe nem ígérnek semmit, miközben a német megszállás kockázata – az olasz példa tükrében – valóságos volt. A teljes képhez tartozik az a fontos, ám eddig figyelmen kívül hagyott szempont, hogy 1943 szeptemberétől hatalmas nyomás nehezedett Magyarországra a kiugrás végrehajtásáért: ellenkező esetben súlyos következményeket helyeztek kilátásba.

A nyugatbarát magyar elit hajlamos volt túlértékelni Magyarország fontosságát a nyugati, ha úgy tetszik, a keresztény világ számára. Az önkép, miszerint Magyarország a „bolsevizmus elleni védőbástya”, nem szolgálta jól a külső kihívásokra adekvát válaszokat adó külpolitika ügyét. Bár Magyarország brit és amerikai megítélése nem volt kedvezőtlen, a politikai elit angolszász beállítottságú része túlértékelte Magyarország fontosságát, de sohasem értette meg ezeknek a hatalmaknak a külpolitikai helyzetét, céljait és orientáltságát. A külpolitika önálló tudományágként nem létezett Magyarországon úgy, ahogyan Angliában, az Egyesült Államokban, Németországban vagy Franciaországban. Aronnak, Waltz-nak, Mackindernek, Morgenthau-nak, vagy Naumann-nak nincsen magyar megfelelője. A magyarok olyan hatalmak szimpátiáját igyekeztek elnyerni, amelyeknek nem volt közép-európai érdekeltsége soha, az Oroszország és Németország közötti térséget csak az európai stabilitás szempontjából vették figyelembe. Mindkettő *tengeri* (maritime) hatalom volt, de Budapesten ezt nem vették észre. Nem véletlen, hogy az OSS 1944 végén készült országértékelése megállapította, az Egyesült Államok magyarországi céljai negatív módon fogalmazhatók meg: nem érdek az ország bolsevizálása.

A washingtoni levéltárban talált iratok szerint ugyanis Magyarország kiugrása az Egyesült Államok – és Nagy-Britannia – szempontjából csak a második front megnyitása szempontjából volt *időlegesen* fontos. Juhász Gyula, Sipos Péter, Vida István kutatásaiból már elvileg adódhatott volna a következtetés, hogy nem Magyarország kiugrásáról, hanem tudatos *kiugratásáról* volt szó, mégpedig a *nyugati hadszíntér tehermentesítése céljából*, Magyarország (illetve Románia és Bulgária) német megszállása által – de ez ellentétes lett volna a gondolkodás kereteit meghatározó paradigmával. Washingtoni kutatásaim alapján nem férhet kétség ahhoz, hogy a magyar vezetés kész lett volna megadni magát az angolszászoknak, nem volt szó taktikázásról. A kiválás politikáját az angolszász megszállásra alapozták, hogy elkerülhető legyen mindkét rossz: a német és a szovjet megszállás is. Ugyanakkor megalapozott volt a dilemma, hogy a különbéke német megszálláshoz vezethet. Magyarországon senkinek sem volt kétsége afelől, hogy ez mivel jár. Magyarország angolszász megszállásának azonban reális lehetősége nem volt, a második frontot Franciaországban akarták megnyitni. A Duna-medence legjobb esetben is csak másodlagos célpont lehetett. Washington és London számolt azzal, hogy kiugrás esetén Magyarország német megszállás alá kerül, ám ezt katonai okok miatt mégis ki akarták provokálni, tekintet nélkül a következményekre. A rendelkezésre álló iratanyag alapján nem lehet közvetlen ok-okozati összefüggést megállapítani a kiugrasztást szolgáló egyeztetett brit–amerikai politika

(melyet a jelek szerint Moszkva is támogatott) és 1944. március 19. között. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy Hitler döntésére hatással volt a magyarok kiválásától való félelem. Ugyanakkor az amerikaiak által kínált fegyverszüneti feltételek, amelyeket a katonai és külpolitikát is irányító vezérkari főnökök állítottak össze a kiugrás esetére, még szigorúbbak voltak, mint amilyeneket Magyarország aláírt 1945 januárjában, sőt, Magyarország az 1944 februári amerikai feltételek alapján is szovjet megszállás alá került volna, „katonai kormányzat” alatt. Hozzá tartozik ehhez, hogy felelős amerikai tisztségviselő soha semmilyen kötelezettséget nem vállalt arra, hogy Magyarország kedvező elbírálásban részesül. Washington még azt a magyar kérést sem volt hajlandó figyelembe venni, hogy a Magyarország által a szövetségeseknek átadott hírszerzési anyagok és az esetleges kiugrás fejében ne a megszállandó, hanem a felszabadítandó országok csoportjába kerüljön. Nem vállalt ilyen irányú elkötelezettséget Nagy-Britannia sem. Vagyis az angolszász különféle politikája, amely a német megszállás kockázatával, tehát a magyar lakosság életének jelentős veszélyeztetésével járt, nem ígerte egyéb nemzeti célok – a területgyarapodás, kedvezőbb megadási feltételek, a szovjet megszállás elkerülése – megvalósulását. Kállayék azonban nem tudtak szembenézni a valósággal; Magyarország fontosságával, a nyugati nagyhatalmak szimpátiájával kapcsolatos illúzióik megakadályozták őket ebben. Végso soron tehát az alapvető, az idő függvényében nem változó nemzeti érdek a német megszállás elkerülése volt. Ennek érdekében az angolszászok rendkívül erős nyomása ellenére sem kellett volna feltétlenül erőltetni a kiugrás végrehajtását, bár a szomszédokkal való versenyfutás kényszere biztosan hatott. Alternatívaként a német gazdasági igények folytatódó kielégítését lehetett volna párosítani a kiválás politikájával. Ebbe a tapogatózások (és a hírszerzési adatok átadása) még belefértek volna, de az amerikai katonai misszió fogadása már nem. Persze így sem biztos, hogy nem került volna sor a német megszállásra, de legalább a magyar külpolitika adekvát választ adott volna egy szinte reménytelen korszak külpolitikai kihívására. Az amerikaiak egyébként gyorsan túltették magukat a magyar kiugrás kudarcán. Az ország német megszállására semmilyen amerikai reakciót nem találtam, az „utolsó csatlósság” semmit sem változtatott Magyarország amerikai megítélésén. Washingtonban ugyanis pontosan értették a magyar dilemmát: ha túl gyorsan lépne, megszállják a németek; ha túl lassan, elvesz az angolszász szimpátia. Az öngyilkos lépés elmulasztásáért nem marasztalták el Magyarországot, de a deportálások végrehajtásában nyújtott segítségért annál inkább. A kiugrás megítélésében tehát az amerikai kortársak sokkal megértőbbek voltak Kállay iránt, mint a diplomata Barcza György, vagy sokáig a magyar történetírás.

Az Egyesült Államok és a kommunista hatalomátvétel

A hidegháború kezdeteiről szóló könyvtárnyi szakirodalom egy tetemes – főleg amerikai – része abból indul ki, hogy a konfliktus története az amerikai külpolitika eredménye volt, ideértve a bolsevik rendszer és a szovjet dominancia kelet-európai bevezetését is. Anélkül, hogy a bevezetőben mélyebben belebocsátkoznék e kérdés boncolgatásába, annyi megkockáztatható, hogy nem az Egyesült Államok külpolitikája felelős a szovjet rendszer kelet-európai bevezetéséért. Amerikai–magyar viszonylatban érdemes felvetni, hogy miért nem igyekezett az Egyesült Államok megakadályozni az ország teljes szovjetizálását. Tudjuk, hogy Washington nyílt zónát szeretett volna Kelet-Európában; elismerte a szovjet biztonsági és politikai fennhatóságot, ezzel párhuzamosan azonban demokratikusan választott politikai rendszereket képzelt el, amelyek szabadon fenntarthatnak gazdasági kapcsolatokat a nyugati világgal. Ugyanakkor Rooseveltnemzetközi politikai elképzelése azon az elven nyugodott, hogy a világ négy nagyhatalma „rendőrként” felügyeli majd a világ stabilitását és békéjét. Európa „rendjének” megőrzését Nagy-Britanniára és a Szovjetunióra delegálta, és az amerikai külpolitika nem rejtette véka alá, hogy nem kíván részt venni az európai biztonság szavatolásában. Rooseveltnemutóda, Truman lassan jutott el a szovjetekkel való együttműködés teljes feladásáig. Elnökségének első három évében Németország megmentésére összpontosított, és szükséges rosszként beletörődött a szovjetek kelet-európai hegemoniájába. Első pillantásra tehát könnyen magyarázható az amerikai tehetetlenség. Bár nem mondható el, hogy Magyarország sorsa teljesen érdektelen volt Washington számára, a kérdésről a hatalmi politika szempontjai döntöttek. Katonai akció már csak azért sem jöhetett szóba, mert a Szovjetunió lokális fölényt élvezett, a győzelem esélyével nem lehetett fellépni ellene. De az amerikai közvélemény sem fogadta volna el a háború folytatását egy volt szövetséges ellen. A térség kulcsfontosságú állama Ausztria volt. Washingtonban megértették, hogy amennyiben az ország szovjet fennhatóság alá kerül, a szövetségesek olaszországi és dél-németországi helyzete sebezhetővé válik.

Fontos szempont, hogy a hagyományos amerikai politikai filozófiára hivatkozva nem kívántak beleavatkozni a magyar belügyekbe. Amerikai érvelés szerint minden országnak saját erejéből kell kivívni a demokráciát és a függetlenséget. Ilyen tekintetben a magyar erőfeszítéseket nem tartották kielégítőnek. Rossz benyomást tett – nem megalapozatlanul – a kiszagdapárt amerikai szemmel behódoló politikája, az országban uralkodó és politikai pártokhoz köthető korrupció és az, hogy a magyarok csak külső segítségtől várták megmentésüket. Az amerikai követ, aki korábban Helsinkiben szolgált, a finnek 1939-es

harcát hozta fel követendő példaként. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai vezetői mindent megtettek a szovjetekkel való együttműködés érdekében, holott az utóbbiak teljesen visszaélve amúgy is jelentős túlsúlyukkal, nem tartották be a szervezet működtetésére vonatkozó szabályokat. Közös célok is voltak: a háborúban kompromittálódott régi elit leváltása, a földosztás, az ország regionális szerepének stabilizálása. Arról nem vettek tudomást az amerikaiak, vagy talán észre sem vették, hogy saját tétlenségük bénítóan hat a magyar demokratikus elemek tettekre készségére. Vagyis a magyarországi demokratikus erők az amerikai tehetetlenség (a tétlenség helyett inkább ezt a szót használnám) miatt feladták a harcot, az amerikaiak pedig ennek láttán még annyit sem igen tettek, amit lehetett volna. Az Egyesült Államok egyetlen hatalomra számíthatott volna a magyarországi (és a kelet-európai) szovjet térnyerés megakadályozásában, Nagy-Britanniára. Magyarország esetében azonban London nem támogatott még erőteljesebb diplomáciai fellépést sem, mert ez csak aláhúzta volna, hogy a Nyugatnak nincs hatásos ellenszere ennek megakadályozására. Végül, Magyarország ellenség volt, nehéz lett volna a világ közvéleményét mobilizálni egy szövetséges hatalommal szemben.

Az amerikaiak így is több területen felléptek a magyar érdekek mellett. Magyarország nem tartozott a „leírtak” román vagy bolgár kategóriájába. Washington még a Szovjetunió előtt fel akarta venni a diplomáciai kapcsolatokat a Dálnoki-kormányral, de a magyar kormányfő nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel. Magyarország volt az egyetlen ország a szovjetek által megszállt területen, amelynek kormányfőjét fogadták Washingtonban. Truman visszaadta a Magyar Nemzeti Bank aranytartalékát, holott Csehszlovákia csak 1974-ben kapta vissza amerikai kézben levő aranyát. 1946-ban az amerikai külügyminisztérium jegyzékben tiltakozott az ország szovjet gazdasági gyarmatosítása ellen, és kilátásba helyezte, hogy Moszkva kimarad az amerikai égisz alatt formálódó új gazdasági világrendből, ha nem változtat politikáján. Kovács Béla elhurcolása, majd Nagy Ferenc kommunista puccsnak értékelt lemondása után az amerikaiak erőteljes tiltakozást terveztek, de nem kaptak brit támogatást. Közismert, hogy Csehszlovákia az amerikai – és a brit – ellenkezés miatt kénytelen volt elállni attól a tervétől, hogy a teljes magyar lakosságot kitelepítse. Sztálin számára azonban fontosabb volt a kizárólagos szerep az általa megszállt területeken, mint a Nyugattal való együttműködés. Az előbbit választotta az utóbbi rovására. Washington számára nem volt megfelelő eszköz a kelet-európai szovjet politika befolyásolására.

Amerika hatalmának korlátai akkor váltak igazán nyilvánvalóvá, amikor képtelen volt megvédeni magyarországi gazdasági érdekeltségeit. Pedig ezek közé tartozott például a világ

egyik legnagyobb olajtársasága, a Standard Oil of New Jersey magyarországi leányvállalata is. A nyugati gazdasági érdekeltségek kiszorítása szovjet tulajdonba vétel, felszámolás, gazdasági eszközökkel történő ellehetetlenítés és végül államosítás révén a magyarországi szovjet hatalomátvétel fontos részét képezte. Washington saját állampolgárai biztonságát sem tudta szavatolni. Hamarosan letartóztatták és bíróság elé állították a szóban forgó vállalatok magyar, illetve egy alkalommal – Robert Vogeler esetében – amerikai vezetését. Az amerikai követség nem tudta elérni, hogy állampolgárait amerikai ügyvéd képviselje. E perek tanulmányozása rávilágít a kialakulófélben levő kommunista diktatúra természetrajzára. A szabotázsra vonatkozó vádak egyértelműen az adott társaság kisajátítását célozták. Ez a MAORT esetében különösen fontos volt, mert a vállalatnak koncessziója volt az akkor ismert legjelentősebb magyar kőolaj- és földgázmezőre, Zala megyében. De nem csak gazdasági és külpolitikai szempontok játszottak szerepet. E perek egyik funkciója a nyugati hatalmak lejáratása volt a közvélemény szemében, a tőle való teljes elzárkózás igazolására. Másrészt ezek a konstrukciók erősítették a belső és külső ellenség elleni harc szükségességét, ami a kommunista hatalomgyakorlás részét képezte. A szabotázsperekben felvonultatott vádlottak leképezték az ellenséggént bemutatott társadalmi elemek teljes spektrumát.

Magyarország 1948-ban elvesztette függetlenségét és szuverenitását, hiszen az ország sorsát érintő stratégiai döntések már nem Budapesten születtek meg. Külpolitikai tevékenységről tehát nehéz beszélni. Magyarország nyugati beágyazottságát néhány év alatt felszámolták, a kapcsolatok újjáépítéshez évtizedek kellettek. Ugyanakkor Sztálin halála után lehetőség volt kisebb mértékű külpolitikai önállóságra. Erre az ország katasztrofális gazdasági helyzete miatt is szükség volt. Nagy Imre azonban legalábbis amerikai viszonylatban nem élt ezzel az eséllyel. Pedig lett volna rá lehetősége: Románia már 1953-ban határozott az amerikai nyitásról, hogy növelje külpolitikai mozgásterét a Szovjetunióval szemben. Washington éppen dogmatikus, mereven szovjetbarát irányvonala miatt nem vette komolyan Nagy Imrét 1956-ban.

A felszabadítás dilemmája

Az Egyesült Államok kelet-európai politikája 1948 után gyökeresen megváltozott. Truman elnök napirendre tűzte a kelet-európai kommunista rendszerek destabilizálását, a szovjet csatlósok leválasztását és a kelet-európai szovjet katonai megszállás megszüntetését. Ennek az volt az oka, hogy megváltozott az Európára vonatkozó biztonságpolitikai koncepció: Kelet-Közép-Európa katonai megszállása „Európa szívéig terjesztette ki a Szovjetunió hatalmát” és

ezzel veszélyt jelentett a Nyugat biztonságára. Az amerikai vezetés tehát a kelet-európai országok nemzeti függetlenségének javulásától várta az európai biztonsági helyzet megszilárdítását. Ekkor tehát a nemzeti önrendelkezés és a stabilitás kiegészítette egymást az amerikai külpolitikai gondolkodásban. Az európai szovjet jelenlét visszaszorítása Truman elnök és nemzetbiztonsági stáb fontos célja volt – bár erről csak a beavatottak legszűkebb köre tudhatott –, és ennek megvalósítása érdekében még a katonai összecsapás kockázatát is vállalták a Szovjetunióval szemben, amit amúgy is szinte elkerülhetetlennek tartottak. Ezt a politikát azonban nem lehetett függetleníteni az általános katonai egyensúlytól. 1949-ben a Szovjetunió előállította első nukleáris berendezését, 1952-re pedig képessé vált arra, hogy atomcsapást mérjen az Egyesült Államok területére, bár az amerikaiak még mindig jelentős fölényben voltak. Mindez megváltoztatta Kelet-Európa helyét is az amerikai politikában. Felszabadítása nem érte meg egy szovjet atomcsapás kockázatát, ráadásul a szovjet külpolitika céljainak ártértékelt elemzése szerint Moszkva csak létfontosságú érdekei – például Kelet-Európa megtartása – védelmében támadna, vagyis nem elkerülhetetlen a szovjet–amerikai háború. Így a Kelet-Európa ellen végrehajtott titkos hadműveletek kockázatosak váltak. 1953-ban Eisenhower elnök meghirdette a felszabadítás elvét, de a kelet-berlini felkelés és a „Solarium” kódnevű hadgyakorlat fényében lemondott erről. Bár a State Department és John Foster Dulles külügyminiszter több alkalommal is rámutatott arra, hogy a „csatlós országok” lakosságának esetleges felkelése a szovjet megszállók ellen nem kívánatos, mert azok megsemmisüléséhez vezetne, és a propagandában sem volt szabad fegyveres felkelésre buzdítani vagy fegyveres felszabadítást ígérni, a rendelkezésre álló iratanyag arra enged következtetni, hogy a kommunista rendszerek felforgatására és az ellenállás szítására továbbra is gátlástalan politikát folytattak.

Ugyanakkor nem igazolható Charles Gati *Vesztett Illúziók* című kötetében tett megállapítása, miszerint a szovjet beavatkozás elkerülhető lett volna, ha az amerikaiak beérik kevesebbel, mint a kelet-európai országok teljes felszabadítása. Egyrészt, mert nem az amerikai politika befolyásolta a szovjet döntéshozatalt. Másrészt, mert Washington hajlandó lett volna az osztrák vagy finn modell kelet-európai alkalmazását elfogadni. Abból indultak ki, hogy Moszkva védelmi okok miatt tartja irányítása alatt a kelet-európai ütközőzónát, ezért ha biztonsági garanciát kap, hajlandó lenne kivonulni onnan. Az Egyesült Államok 1956-os politikája tehát kompromisszumos megoldásra irányult egy fontos cél, a szovjetek visszaszorítása érdekében. A forradalom kirobbanásakor a külügyminiszter, John Foster Dulles semmi esélyt sem adott a felkelőknek a szovjet tankok ellen, és a vérontás megakadályozását tűzte ki célul. Dulles október 27-én elmondott beszéde, amelyben arra

utalt, hogy az Egyesült Államok nem tekinti Magyarországot potenciális szövetségesnek, nem az érdektelenséget jelezte, hanem azt, hogy szükségtelen a katonai beavatkozás, mert az Egyesült Államok a politikai rendezésben érdekelt és nem használja ki a helyzetet Moszkva rovására. Ugyanakkor a Szabad Európa Rádió az ellenállásra buzdította nemcsak a felkelőket, hanem a magyar hadsereget is, a siker reményében. Bár ellentétes volt az amerikai stratégia fő csapásával, Washington nem adott utasítást arra, hogy a rádió ne buzdítsa ellenállásra a magyarokat, holott 1953-ban a keletnémet felkelés kapcsán figyelmeztették a Radio Libertyt, hogy ne biztassa harcra a felkelőket. A Szabad Európa Rádió adásaival kapcsolatban a belső és nemzetközi felháborodás miatt vizsgálat indult, ami azzal az eredménnyel járt, hogy a SZER nem felelős a forradalom kirobbantásáért. A fő kérdést azonban megkerülték: a rádió miért buzdította harcra a felkelőket? Az, hogy Washington eltűrte ezeket az adásokat, arra utal, hogy az *önfelszabadítás* lehetőségével élni akartak, bár erre nem volt sok esély. A gátlástalan adásokért pedig később „hihetően” letagadhatták a kormányzati felelősséget.

Az 1956-os forradalom kudarca gyökeresen megváltoztatta az Egyesült Államok kelet-európai politikáját. Világossá vált, hogy Moszkva nem engedi el a csatlósokat, és a szovjet nukleáris elrettentés miatt nem lehetett semmit tenni ez ellen. A magyar–amerikai viszony a megtorlások és amiatt, hogy Washington eleinte nem tartotta legitimnek Kádárt és kormányát, ismét mélypontra jutott. Magyar részről még a diplomáciai viszony megszakítása is felmerült, mert az amerikaiak az ENSZ napirendjére tűzték a magyar kérdést, és elérték, hogy az ENSZ mandátumvizsgáló bizottsága felfüggeszse a magyar mandátum elfogadását. Az 1963-as kádári amnesztia az amerikai diplomácia első kelet-európai sikere volt. A magyar külügyminisztérium egy feljegyzése joggal kijelenti, hogy az amnesztia meghirdetése az Egyesült Államok nyomására történt, annak fejében, hogy Washington beleegyezett a magyar kérdés levételébe, illetve a mandátum elfogadásába. Mindez nem ment simán: a megállapodás már 1961-ben körvonalazódott amerikai részről, de a „nemzeti függetlenségére” és önérzetére kényes magyar vezetés a belügyekbe történő beavatkozásnak minősítette az amerikai feltételeket, és sokáig még szovjet sugallatra sem fogadta el azokat.

A magyar kérdés és az Egyesült Államok kelet-európai politikájának fordulata

Az 1960-as évek elején a Kennedy-, majd még hangsúlyozottabban a Johnson-adminisztráció elhibázottnak minősítette a kelet-európai rendszerek aláaknázására irányuló korábbi irányvonalat. Ekkor már az amerikai politika nem a kelet-európai rendszerek megdöntésére vagy destabilizálására irányult, hanem ennek az ellenkezőjére, azok megszilárdítására. A cél,

akárcsak az ötvenes években, az európai biztonság erősítése volt, csak ellentétes eszközzel. Fokozatosan elfogadták, hogy a Szovjetunió kelet-európai jelenléte belátható időn belül fennmarad. Eleinte nem volt egyértelmű, hogy az amerikai külpolitika továbbra is törekszik-e a kelet-európai országok nemzeti függetlenségének helyreállítására, illetve a kontinens újraegyesítésére. Az általam átvizsgált nemzetbiztonsági és külügyi iratok alapján arra hajlok, hogy a hatvanas évek közepétől már nem tartották összeegyeztethetetlennek a kelet-európai szovjet megszállást az európai stabilitással, illetve jobb megoldás híján kénytelenek voltak kész tényként elfogadni. Ráadásul már felmerült az a szempont is, hogy egy posztszovjet Kelet-Európa inkább destabilizálja a kontinenst, a német befolyás visszatérése és az egyes országok közötti nacionalista konfliktusok esetleges újratermelődése miatt. Megfogalmazódott, hogy a kontinens újraegyesítése nem feltétlenül kívánatos. A hetvenes évektől egyre gyakrabban emlegették amerikai diplomataik, hogy az Egyesült Államok nem akar zavart okozni az egyes csatlós országok és a Szovjetunió közötti viszonyban. Puhán budapesti nagykövet egy ízben kifejtette, hogy Magyarország egyetlen reménye a szabadságra, ha változás történik a Szovjetunióban. A hetvenes években pedig már arról beszéltek, hogy a szovjet megszállás jellegén kell változtatni ahhoz, hogy elkerülhető legyen a harmadik világháború. A stabilitás és a nemzeti önrendelkezés fokozatosan nem egymást kiegészítő, hanem inkább egymást kizáró feltételek lettek.

De a politika nem a tervezőasztalon dől el. A hídépítés amerikai politikájának egyes aspektusai – a kölcsönök, illetve a kulturális kapcsolatok kiépítése – akarva-akaratlan segítettek lazítani a magyar rendszer kereteit. Igaz, hogy a hídépítés politikai retorikája által hangsúlyozott kereskedelempolitika csak nagyon lassú változást hozott a gyakorlatban. Egyrészt, mert a politika fegyverének tekintett kereskedelem bővítésnek hiányoztak a gazdasági alapjai. Keleti oldalról a szükséges tőke és árualap, amerikai részről pedig az, hogy nem fűződött hozzá gazdasági érdek az elérhető forgalom kis volumene miatt. Másrészt a hangzatos szövegek ellenére az amerikaiak nem tudták eldönteni, hogy a kelet-európai rendszerek gazdasági úton történő befolyásolása vagy a nemzetbiztonsági szempontok döntsenek, és azt sem, hogy a gazdasági-kereskedelmi kedvezményeket az amerikai elvárások teljesítésének ösztönzésére *előre* adják, vagy a feltételek teljesülése *után*, mintegy jutalomként. Az erről szóló kormányzati viták alapján betekintés nyerhető az amerikai döntéshozás folyamatába. Ebből kiderül, hogy a döntéseket gyakran még viszonylag jelentéktelen kérdésekben is a Fehér Házban hozták és ez többször konfliktushoz vezetett a State Department és az elnöki stáb között. A hetvenes évek közepe-vége azonban meghozta a

várt változást, az Egyesült Államok, illetve egyes kelet-európai országok, így Magyarország közötti gazdasági kapcsolatok gyors fejlődését. Magyarország tekintetében itt főleg az amerikai hitelező szerep volt fontos. Végül ez idézte elő a Kádár-rendszer adósságcspadóját, ami idővel a bukáshoz vezetett. A hitelezés politikájának hivatalos célja a központosított gazdaság átalakítása volt, nem szándékolt következménye pedig a magyar pénzügyi csőd lett.

Magyarország amerikai politikája a Kádár-korszakban

Kádár 1963-ban döntött a nyitás mellett az Egyesült Államok irányában, bár ennek jelentős akadály volt Mindszenty megoldatlan helyzete. A lépés motivációja egyértelműen gazdasági volt, a magyar rendszer kemény Amerika-ellenes retorikája nem változott, és az sem, hogy minden világpolitikai kérdésben a szovjet álláspontot képviselte. Amerikai részről megértően viszonyultak Magyarország nehéz helyzetéhez, és elfogadták, hogy döntéseit geopolitikai helyzete és energiafüggősége határozza meg. Ugyanakkor amerikai részről észlelték, hogy a magyar vezetés nemcsak kényszerből foglal el a szovjethez hasonló, sőt időről időre még a Moszkvában elvárnál is keményvonalasabb álláspontot, hanem meggyőződésből is. Ezt támasztja alá, hogy a kambodzsai bombázásokra hivatkozva Kádár az utolsó pillanatig nem akarta fogadni az amerikai külügyminisztert, holott Nixon éppen akkor írta alá a SALT I egyezményt Moszkvában. Kádár kifogása a szovjet politika burkolt bírálata is tartalmazta. Egy magas beosztású amerikai tárgyalópartnerének azt mondta, hogy minél több amerikai hal meg Vietnámban, annál jobb – miközben a legnagyobb kedvezmény elve a magyar pártvezetés fontos célja volt. Az ellentmondásról nem akartak tudomást venni. A kétoldalú viszony kibontakozását azonban a világpolitika és szovjet–amerikai kapcsolatok pillanatnyi állása határozta meg. Ezt nem titkolták az amerikaiak előtt sem. Ugyanakkor a gazdasági nyitás kényszere – a szükséges pénz és technológia megszerzése a modernizálás érdekében – egyre sürgetőbbé vált. Ez sokáig nem járt együtt az ideológiai harc háttérbe szorulásával. Bár nagy szükség volt arra, hogy mezőgazdasági és más szakemberek amerikai tapasztalatokat szerezzenek, az ideológiai felforgatás kivédésére igyekeztek a minimálisra csökkenteni a humán tudósok cseréjét, holott az amerikai fél e szám növelésétől tette függővé a rendszer számára fontos szakemberek kiutazását. Péter János külügyminiszter, amikor a *Canard Enchaîné* című francia satirikus lapból szerzett információ alapján szóbeli támadást intézett az amerikai külpolitika ellen az ENSZ fórumán, hosszú időre visszavetette a rendszer fennmaradását szolgáló magyar–amerikai kapcsolatok kibontakozását.

A gazdasági reform kudarc a hetvenes évek közepére nyilvánvalóvá vált. Kádár a belpolitikai reformok árán megvásárolta a rendszer életben maradásához szükséges kölcsönöket, de ezek a kölcsönök végül aláásták a rendszert. Eleinte igyekeztek az amerikai nyitás következményeit kordában tartani, de a lassan mozgásba lendülő gépezetet nehéz volt megállítani. A pártvezetés legnagyobb bosszúságára öles plakátok hirdették a *Count Basie* dzsesszzenekar fellépését, a *Triál* cég által forgalmazott trikón *US Army* felirat díszelgett. Hiába nem támogatták, egyre nagyobb számban jelentek meg amerikai szerzők könyvei. Miközben az amerikai kapcsolatépítés destabilizáló hatású volt az ezzel járó kulturális behatolás miatt, a rendszer fenntartása egyben a kapcsolatépítést is megkövetelte. Mégsem ez, hanem az eladósodás volt végzetes. A kádári gazdasági reform sikeréhez elengedhetetlen volt az amerikai kapcsolatok normalizálása, mert ezzel járt együtt a nemzetközi tőkepiacokhoz, termékekhez, technológiához való hozzáférés. Ezért próbálkoztak csak a gazdasági kapcsolatok elmélyítésével, de *csak* erre nem volt lehetőség. Hamarosan elérkezett az a pillanat, amikor az eladósodási spirál miatt jelentkező hiteléhség következtében a rendszer félretette fenntartásait, hogy kiegyezzen az amerikaiakkal a legnagyobb kedvezmény elvéért. Mi sem jellemzőbb a rendszer pénzhiányára, hogy a Belügyminisztérium az anyagi előnyök miatt – például képmagnó és videokamera vásárlása – javasolta Soros György ajánlatának elfogadását egy kulturális alapítvány felállítására, holott az üzletember egy pillanatra sem rejtette véka alá, hogy olyan Magyarország létrehozása a célja, amelyben ő is „szívesen élne”. A hetvenes évek végére tehát a külgazdasági függőség elmélyítése a fennálló rendszer megmentését szolgálta. A magyar politika is akaratlanul hozzájárult tehát ahhoz a folyamathoz, amely pénzügyi csődbe jutatta Magyarországot és egyben az egypártrendszert is.

A nyolcvanas évek elején a fegyverkezési verseny, az afganisztáni és a lengyel válság miatt újra hidegháborús helyzet alakult ki, de a magyar–amerikai viszonyt leválasztották a szovjet–amerikai viszonyról, és Moszkva ellenjavaslata ellenére sem fagyasztották be a kapcsolatokat. De a fejlődésnek a korona visszaadása és a legnagyobb kedvezmény elvének megadása után már objektív akadályai voltak. A magyar diplomácia a Cocom-korlátozások eltörlését akarta elérni – a technológiai embargó fékezte a magyar gazdaság modernizálását –, erre azonban Magyarország szövetségi elkötelezettsége miatt nem kerülhetett sor.

Magyarország helye az Egyesült Államok kelet-európai politikájában

A rendelkezésre álló iratok szerint Magyarország a nyolcvanas évek második felében az Egyesült Államok regionális kedvence lett. Ez nem volt mindig így: a hatvanas évek elején Magyarország még a lista végén állt. Már 1963-ban felfigyeltek Kádár belpolitikai reformjaira, melyek az „Egyesült Államok érdekeit képviselték”. Magyarországot „liberálisnak tartott” belpolitikája különböztette meg a többi szocialista országtól, és emiatt került a fontosabb regionális országok közé. Ugyanakkor a különleges amerikai bánásmód legfontosabb kritériuma a külpolitikai önállóság volt. Emiatt Románia a hatvanas évek elejétől szinte a rendszerváltásig az Egyesült Államok legfontosabb partnere volt a Varsói Szerződés tagállamai közül. Bukarest külpolitikai szolgálatokat teljesített, és biztosította, hogy a Balkán ne kerüljön teljesen szovjet fennhatóság alá. Magyarország a stratégiai és belpolitikai szempontokból sokkal fontosabb Lengyelország mögött a „külső kör” élén foglalt helyet, innen ugrott időlegesen az élre 1985 után, Románia és Lengyelország lemaradásával. A „helyezés” az amerikaiak által az „éltnulókna” kínált kedvezmények elnyerésében és az elnöki szintű találkozóknak vonatkozásában mutatkozott meg. A legnagyobb kedvezmény elve esetében Magyarország nem „ugorhatta át” Romániát, de a mögötte állók sem Magyarországot. A magyarországi események csak ritkán váltak fontossá az Egyesült Államok számára. Ilyen pillanat volt 1956 és 1989, amikor a budapesti események befolyásolták a világpolitikát. 1956 jelentősége alig túlbecsülhető. A magyar forradalom esetleges sikere Washington egyik legfontosabb világpolitikai célját, a Szovjetunió katonai visszavonulását jelentette volna. Egyébként pontos Puhán nagykövet megállapítása: Magyarország az amerikai diplomácia aprópénze, és a fillérek egy része is fabatka. A Kádár-rendszer alapvetően kedvezőre fordult megítélését az amerikai sajtóban Glant Tibor dokumentálta. A *New York Times* által közölt elemzések megfeleltek annak a képnek, amelyet az amerikai külügyminisztérium konstruált a kádári Magyarországról a felső vezetés számára. Mindez nem jelenti azt, hogy ne látták volna a magyar fejlődés súlyos visszasságait. Egy olyan utazó, aki a hatvanas évek elején járt Magyarországon, hiányolta az életkedvet, amit a magyarokban még előző útja során, a harmincas években tapasztalt. A polgári életforma nyomai, a viszonylagos gazdasági sikerek, a politikai konszolidáció, a tömb többi országához viszonyított kulturális pezsgés mellett széles társadalmi rétegek lemaradását, a fiatalság apátiáját érzékelték. A magyar politikai vezetés megítélése viszont egyértelműen pozitívrá fordult. Nem véletlenül, hiszen az amerikaiak főként a nyitás politikáját végrehajtó szereplőkkel találkoztak.

Az Egyesült Államok képe Magyarországról

A magyar társadalom nagyobb részéről úgy tartották, hogy az kedvezően viszonyul az Egyesült Államokhoz. Pell amerikai követ 1942-es búcsúztatása, amikor a kormányzó virágot vitt a követ feleségének, mélyebb nyomot hagyott, mint Bárdossy hadüzenete. Utóbbit a német nyomásnak tulajdonították, a kormányzó gesztusát pedig a magyarok valódi érzelmének. 1944-ben a hadsereg megrendelésére elemzés készült a magyarok szimpátiájáról, mely szerint csak jól körülhatárolható társadalmi rétegek szimpatizálnak a németekkel, a lakosság nagyobb része viszont az angolszászokkal rokonszenvez. Mindig megkülönböztették a népet és kormányát. Amerika népszerűségéről vagy szimpátiavesztéséről felmérések híján megfigyelésekből következtettek. Általában úgy tartották, hogy az Amerika ellen irányuló erőteljes kormányzati propaganda nem éri el a kívánt hatást. Csak egyetlen példa a „felmérés” módszerére: Ravndal követ 1953-ban a lehető legdrágább gépkocsit kérte a maga számára, mert úgy vette észre, hogy a járókelőket már a meglevő is lenyűgözi, és amikor a városban jár, az őt körbevevő tömeg miatt lelassul a forgalom. A magyar iratanyag visszaigazolni látszik, hogy az Egyesült Államok még az 1956-os csalódás után sem veszítette el népszerűségét. Rákosi kínos magyarázkodásra kényszerült, amikor Kiszelyov szovjet követ számon kérte rajta az amerikai filmek magyarországi népszerűségét. 1953-ban az emberek megrohantak egy vidéki raktárt, mert azt hitték, amerikai gyártmányú ruhát tárolnak ott. 1965-ben a pártvezetés kénytelen volt engedélyezni, hogy a magyar rádió könnyűzenei műsort sugározzon a Szabad Európa Rádió népszerű műsorának ellensúlyozására. Az Egyesült Államokba utazó ösztöndíjasokat kulturális sokk érte, amikor szembesültek az Egyesült Államok és Magyarország tudományos lehetőségei közötti különbségekkel.

A magyar külpolitika mozgástere és gondolati keretei

A kötetben feldolgozott iratok betekintést engednek a felek külpolitikai gondolkodásába és a külpolitikára vonatkozó döntések megszületésének mechanizmusába is. 1945 és 1948 között, – Romsics Ignác találó kifejezésével élve – a presztalinizáció korszakában az alapvető nemzeti érdekek tekintetében teljesen kiszolgáltatott magyar külpolitika még meghozhatta azt a döntést, hogy a miniszterelnök elutazzék Washingtonba. (Igaz, a szovjet követ figyelmeztette, hogy ennek során vegye figyelembe a külpolitikai realitásokat.) Rákosi ezt már nem tehetné volna meg. Nyugati viszonylatban még a legapróbb lépéshez, mint például a budapesti amerikai könyvtár bezárása, előzetes szovjet hozzájárulás volt szükséges. Ez nem meglepő, hiszen Magyarország nem volt szuverén állam: a magyar bel- és külpolitikai döntések Moszkva kompetenciájába tartoztak. Így aztán külpolitikai döntéshozatalról sem beszélhetünk. A Külügyminisztérium önálló funkcióját 1955-ben kezdte visszanyerni,

amerikai viszonylatban már kereskedelempolitikai kérdésekről tárgyaltak. A téma nem meglepő, hiszen Moszkvát is aggasztotta az ország súlyos eladósodása és növekvő pénzügyi függősége a Nyugattól. 1956 után a Külügyminisztérium az MSZMP KB külügyi osztályán keresztül érkező pártutasításokat hajtotta végre. Kuriózum, hogy éppen ebből a korszakból maradt nyoma annak, hogy egy magyar diplomata, Zádor Tibor washingtoni követ önálló kezdeményezéssel lépett fel a magyar–amerikai kapcsolatok javítása érdekében, mert tapasztalta, hogy a meghirdetett politika ellenére nem történik semmi. A hatvanas–hetvenes évek jellemzője, hogy a Külügyminisztérium egyre fokozottabb szabadságot kap a hivatalosan meghirdetett irányvonal végrehajtására, a párt „régisarcosait” fokozatosan szakemberekre cserélték, újra követelmény lett a nyelvtudás. A fontos döntések azonban a pártvezetés fórumán születtek. Eleinte a szovjetekkel történő előzetes konzultáció volt szükséges minden jelentősebb lépés megtételéhez, bár feltűnő, hogy amerikai viszonylatban nem mindig „fogadták meg” a szovjet tanácsot, ha az a kapcsolatok javítására irányult. Kikérték a szovjet véleményt például a magyar kérdés és az amnesztia összekapcsolásáról, 1972-ben pedig az amerikai külügyminiszter budapesti látogatásáról. A hetvenes évek végétől viszont, legalábbis az eddig kutathatóvá vált iratok szerint, Moszkvát többször csak utólag tájékoztatták egyes döntésekről. Egyértelmű, hogy a legfontosabb külpolitikai kérdésekben a pártvezető, Kádár János mondta ki a végső szót. Csak az illusztráció kedvéért: nem engedte, hogy Münnich javaslatára megszakítsák a diplomáciai kapcsolatokat az Egyesült Államokkal, fölülbírálta a javaslatot, hogy a Budapesti Nemzetközi Vásáron elítéljék az Egyesült Államok vietnami politikáját, hogy a távol-keleti konfliktus miatt Kodály Zoltán ne fogadhassa el amerikai meghívását. 1969-ben az első titkár döntött arról, hogy ne jöjjenek Magyarországra az amerikai úrtasok. Kádár kivételével a magyar vezetés egyetlen tagjáról sem derül ki, hogy kül- vagy biztonságpolitikai kérdések foglalkoztatták volna őket. A Politikai Bizottság vitáiból kiderül, hogy a párt felső vezetése a nemzetközi politikát a marxista–leninista ideológia szempontjából nézte, két világrendszer küzdelmeként. Kádár néhány jól körülhatárolható tételben gondolkodott. Az osztályharcot a nemzetközi szinten is érvényesnek tekintette, bár több kijelentéséből is kiderül, hogy nem számított a „szocializmus” győzelmére a nyugati államokban, célul a fennálló helyzet elismerését várta az imperialista hatalmaktól. Ezért a Varsói Szerződés kohéziója, a Szovjetunió támogatása minden más megfontolást felülírt. Világos volt számára, hogy egy katonai konfliktus a nyugati hatalmakkal nukleáris összecsapásba torkollott volna, ami szerinte a magyar nemzet pusztulását okozná. A párt vezető testületének néhány tagja szinte egy világhatalom képviselőjének tekintette magát, Kádár azonban tisztában volt Magyarország világpolitikai

súlytalanságával. Ezekből a tételekből következett, hogy a kínai–szovjet vitában az utóbbi mellé állt, támogatta az enyhülést és a leszerelést, nem engedte, hogy Magyarország nézeteltérései a szomszédos országokkal aláaknázzák a tömb belső egységét. Az Egyesült Államokat (az NSZK-val együtt) az imperializmus vezető hatalmaként a fő ellenségnek tekintette, de a jelek szerint idővel a „békés egymás mellett élés” pragmatizmusa felülírta ideológiai eredetű fenntartásait.

Amerikai döntéshozatal és gondolkodás Kelet-Európáról

Az amerikai külpolitikai döntéshozatal vizsgálatának jelentős szakirodalma van. Kutatásaim arra mutatnak, hogy a legfontosabb döntéseket még a Kelet-Európa esetében is nagyon szűk körben hozták meg. Magyar állambiztonsági források alátámasztani látszanak az újabb amerikai szakirodalom állítását, miszerint a Truman-adminisztráció kelet-európai politikája nem a feltartóztatás, hanem a felszabadítás volt. Az államellenes összeesküvésekben indított eljárások folyamán ugyanis a gyanúsítottak olyan amerikai tervekről tettek vallomást – földalatti szovjetellenes partizáncsoportok létrehozása, amerikai ügynökök ledobása –, amelyeket az Egyesült Államok hírszerzése valóban tervbe vett. Erről a politikáról azonban még az amerikai legfelső vezetésből is csak kevesen szereztek tudomást. Közismert, hogy Nixon és Kissinger teljesen kisajátította a külpolitikát. Az általam áttekintette anyag újdonsága, hogy a Nixon-adminisztráció még a Magyarországra vonatkozó legjelentéktelenebb ügyön is rajta tartotta a szemét, sőt a Külügyminisztériumot azzal vádolta, hogy nem tájékoztatja a folyó ügyekről. Az elnök maga döntött az amerikai úrhajósok Magyarországra tervezett látogatásáról, és amikor ez nem sikerült, határozott a kétoldalú kapcsolatok befagyasztásáról. Nixon maga döntött a legnagyobb kedvezmény elvének megadásáról, kezében tartotta a román és lengyel vonalat is. Megfogalmazása szerint személyes irányítása alatt kívánta tartani az Egyesült Államok kelet-európai politikáját. A Carter-korszakra vonatkozóan a magyar–amerikai anyag is alátámasztja a Vance külügyminiszter és Brzezinski nemzetbiztonsági tanácsadó közötti vitát az enyhülés politikája kapcsán. Míg Vance támogatta, a nemzetbiztonsági tanácsadó körömszakadtáig ellenezte a korona visszaadását. A végső döntést az elnök hozta meg, és a jelek szerint döntése nem formális volt, hanem érdemben mérlegelte a kérdést. Ronald Reagan elnökségének politikájára vonatkozóan az általam feltárt források azokat a véleményeket támasztják alá, miszerint az elnöknek nem volt semmilyen terve Kelet-Európa „felszabadítására”, és legalábbis 1983 után még komolyan vette, hogy modus vivendit kell kialakítani a Szovjetunióval. Reagan kemény retorikája realista irányvonalat takart. Truman és Eisenhower

elnökségének egy rövid időszakától eltekintve egyetlen elnök sem akart rendszerváltást Kelet-Európában. Kelet-európai tekintetben az amerikai kormányok politikája a realista hagyományt követte, ez Bush elnökre és tanácsadóira is vonatkozott.

Az amerikai memoárirodalom szerint a Bush-adminisztráció változtatott az amerikai külpolitika szovjetközpontú vonalán és Kelet-Európát helyezte előtérbe. Nyilvános retorikájával szemben Washington óvatosan reagált az 1989-es változásokra. Varsóban maradásra kérték Jaruzelski tábornokot. Magyar viszonylatban továbbra is hangsúlyozták, hogy nem kívánnak problémát okozni a magyar–szovjet kapcsolatok terén. A kilátásba helyezett 25 millió dolláros segély arra utalt, hogy Amerikát érdekli a térség, de nem kívánja átvenni a Szovjetunió helyét. Washington nem számolt a Varsói Szerződés felbomlásával, kizárták egy új Marshall-segély lehetőségét. Máltán nem volt „anti-Jalta”: Bush és Gorbacsov nem egyezett meg a kontinens egyesítéséről. Bush kérte ugyan Gorbacsovot, hogy engedje érvényesülni a szabad választásokon megnyilvánuló népakaratot, de biztosította, hogy a térséget továbbra is a szovjet érdekszféra részeként kezeli. Gorbacsov kifejtette, hogy az átalakulásnak a fennálló hatalmi kereteken belül kell megtörténnie. Az amerikai elnök nem akarta „gátlástalanul” támogatni a kelet-európai folyamatokat, és szövetségeseivel, illetve a Szovjetunióval összhangban a változásokat a stabilitás kritériumának akarta alávetni. Bár Robert Hutchings szerint a washingtoni kormányzat merész elképzeléseit óvatos taktika leplezte, a levéltári források inkább arra utalnak, hogy a kitűzött cél sem volt merész: Bush és tanácsadói elfogadták a fennálló hatalmi egyensúlyt és jónak látták volna, ha az MSZMP részt vesz az újonnan választott kormányban. Ehhez hozzájárult, hogy az ellenzék kedvezőtlen benyomást gyakorolt rájuk. Fontosnak tartották a gazdaság piaci átalakítását, de nem foglaltak állást a kontinens gazdasági egyesítéséről. Magyarország semlegességét 1989-ben még nem tartották elképzelhetőnek. Mi motiválta a Bush-adminisztráció óvatosságát? Egyrészt, Bush nem hitt a wilsoni idealizmusban: az ifjabb Bushtól eltérően keményfejű realista volt, aki nem gondolta, hogy a világ demokratizálása nagyobb biztonsághoz vezet. Ez nem jelentette, hogy ő vagy legközelebbi munkatársai, mint Scowcroft nemzetbiztonsági tanácsadó vagy Baker külügyminiszter, nem rokonszenveztek volna a kelet-európai demokratikus mozgalmakkal. Világos volt számukra, hogy mélyreható változások nélkül összeomolhat a térség, annak Európa stabilitását érintő minden következményével együtt. Ugyanakkor kockázatokkal is járt, ha az események túlmennek a szovjet tűréshatáron, és Bushék számára egyáltalán nem volt világos, hogy nem térnek-e vissza a szovjet külpolitika régi reflexei. Kísértett 1956 és 1968 emléke. Bush számára világos volt, hogy az 1956-os szovjet beavatkozásért az Egyesült

Államok gátlástalan retorikáját is felelősség terheli. A másik – és talán legfontosabb – szempont Gorbacsov helyzete volt. Bár nem bíztak meg benne úgy, mint Reagan elnökségének utolsó néhány évében, csak az ő személyében láttak garanciát az amerikai–szovjet megbékélésre. Attól féltek, hogy a kelet-európai változások miatt konzervatív ellenzéke eltávolítja Gorbacsovot, ami a szembenállás politikájának visszatéréséhez vezet. Olyan vélemény is elhangzott, hogy a szovjet ellenőrzés megszűnése miatt újjáéledhetnek az elfeledettnek hitt nemzeti, etnikai ellentétek. Washington számára egyébként nem Kelet-Európa volt a kulcskérdés, hanem a német egyesítés. Párizs és London igyekezett hátráltatni a német kérdés napirendre tűzését, Bush éppen ezt akarta elérni. Az 1989–1990-es hatalmi helyzet gyökeresen eltért 1945-től. Bár Gorbacsov eredetileg a „szocializmus” és a Varsói Szerződés keretein belül akart maradni, nem tudta és nem is akarta megakadályozni a szovjet zóna átalakulását. A kelet-európai országok éltek a hatalmi vákuum adta lehetőséggel, és a világpolitika formálóiaként előkészítették a Varsói Szerződés felbontását és a Jalta nevével fémjelzett hatalmi rend felszámolását.

A disszertáció jelentősége

E disszertáció a magyar-amerikai kapcsolattörténeten túl a következő területekhez igyekszik új szempontokat adni.

- a. A nemzetközi kapcsolatok elmélete és története. A nemzetközi kapcsolatok története elválík a külpolitika történetétől. Míg a nemzetállamok külpolitikájának vannak belső forrásai, a nemzetközi kapcsolatok története a nemzetközi tér egészével foglalkozik. Ezen a téren a magyar történetírásban Ránki György munkásságának eredményeként elterjedt mozgástér-kényszerpálya paradigmát kívánja módosítani (Lásd erről Ránki György: *A vonakodó csatlós vagy az utolsó csatlós* In Ránki György: *Mozgásterek, kényszerpályák* Budapest: Magvető, 1983 című tanulmányát). Bár Ránki eredetileg csak az 1942 és 1944 közötti időszakra alkalmazta ezt a fogalompárt, mára már általános érvényűvé vált a közbeszédben. A nemzeti *külpolitika* értelmezésére szeretném bevezetni a „relatív függetlenség” fogalmát. Ez az azonos hatalmi térben (például a szovjet érdekszférában) működő országok külpolitikájának összehasonlítását teszi lehetővé. Igyekeztem rámutatni, hogy az 1945 utáni magyar külpolitika nem volt képes élni a kliens államok számára gyakran adódó lehetőségekkel, és csak jóval kisebb mozgásteret teremtett magának, mint a szomszédos Románia. Ugyanakkor kutatásaim arra mutatnak, hogy a mozgástér-

kényszerpálya paradigma bizonyos fókig félrevezető, mert azt sugallja, hogy a nemzeti külpolitika kisebb-nagyobb mértékben képes befolyásolni egy adott hatalom függetlenségét, szuverenitását, elhelyezkedését a nemzetközi politika hatalmi terében, illetve a nemzeti határokat. Kutatásaim során arra a következtetésre jutottam, hogy 1942 és 1989 között a magyar külpolitika ezeket a kérdéseket egyáltalán nem volt képes befolyásolni. Magyarország huszadik 1942 utáni sorsát a nagyhatalmak szempontjából lehet megérteni. Ennek kapcsán arra a következtetésre jutottam, hogy az Egyesült Államok az európai stabilitás szempontjából ítélte meg a kelet-európai kis államok függetlenségének és szuverenitásának kérdését. Olyan esetekben támogatta csak a térség országainak nemzeti függetlenségét és szuverenitását, amikor az összeegyeztethetőnek mutatkozott a stabilitás szempontjával. Az 1960-as évek közepétől a kelet-európai szovjet hegemonia és a kontinentális stabilitás Washington szempontjából már nem zárta ki egymást. A nemzeti függetlenség/stabilitás paradigma nem csak az Egyesült Államok politikájának megértését segíti elő, hanem Franciaországét és Nagy-Britanniáét is.

- b. Több korszakot átívelve igyekeztem hozzájárulni a magyar külpolitika általános történetéhez. A magyar-amerikai kapcsolatok Magyarország újkori történetének kulcsfontosságú kérdéseit érintik: a második világháborús kiugrási politikát, a szovjet hatalomátvétel problémáit, az 1956-os forradalom nemzetközi összefüggését, a kádári megtorlásokat és az utána következő konszolidációt, illetve az 1989-es rendszerváltás, valamint a szovjet hatalmi szféra összeomlását. Mindezek értelmezéséhez igyekeztem a politikatörténet, a kül- és biztonságpolitika, a hírszerzés, a gazdaságtörténet összefüggéseit figyelembe véve új szempontokat adni.
- c. A hidegháború szinte könyvtárnyi nemzetközi szakirodalmában nincs olyan munka, amely az Egyesült Államok és egy kis kelet-európai ország kapcsolatainak történetét mindkét fél forrásanyaga alapján tárgyalja, ráadásul a teljes, 1945-1990 közötti korszakban. Ez a munka hozzájárulhat az Egyesült Államok hidegháborús külpolitikájának megértéséhez, mert betekintést ad az amerikai külpolitika gyakorlati kivitelezésébe. Az amerikai külpolitika történetek zöme ugyanis kizárólag amerikai szempontból, amerikai forrásokra alapozva, és azok közül is főleg a tervezés szintjén született iratok nézőpontjából tárgyalja az Egyesült Államok külpolitikáját. Munkám rámutat, hogy a külpolitika nem tervezőasztalnál elképzelték alapján működik. Ezen túlmenően a disszertáció rámutat arra, hogy az Egyesült Államok milyen eszközöket

használt ideológiai alapon megszerveződött ellenséges hatalmak kül- és belpolitikájának az amerikai érdekek megfelelő módosítására. Ez pedig a mai korszak hasonló kérdéseivel foglalkozó szakemberek hasznára is lehet. De új szempontok merültek fel az amerikai külpolitikai döntéshozataláról, egyes fontos szereplők, mint Eisenhower, Nixon, Kissinger vagy Bush kül- és biztonságpolitikai nézeteiről, gazdaságpolitikájáról. Végül de nem utolsósorban az eddignél sokkal pontosabb képet kapunk az Egyesült Államok egész kelet-európai politikájáról: célokról, taktikáról és stratégiáról egyaránt. Kibontakozik az Egyesült Államok Kelet-Európa képe, az egyes regionális országok egymáshoz viszonyított fontossági sorrendje az amerikai külpolitikában.

- d. Szándékaim szerint új szempontokkal gazdagítja Magyarország külpolitikainál szélesebb vett értelemben 1945 utáni történetét. Ezek közé tartozik a kommunista hatalomátvétel története, a koncepciók perek összefüggései, az ötvenes évek ellenállási mozgalmak, a Kádár korszak belső hatalmi viszonyai, az eladósodás története, vagy akár az állam és az egyház, a hatalom és a média közötti viszony összefüggései az állampárt időszakában. De új szempontok merülnek fel olyan kulcs szereplők hatalomgyakorlási módszereiről, politikai gondolkodásáról, mint Kállay Miklós vagy Kádár János.

Források

A kötethez felhasznált levéltári anyag zöme a Magyar Országos Levéltár, illetve a National Archives and Records Administration gyűjteményéből származik. Emellett használtam még az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, a National Security Archive, a Library of Congress Manuscript Division, valamint a princetoni Seely Mudd Library gyűjteményét is. Az általam felhasznált levéltári források egy kisebb részét a *Foreign Relations of the United States* sorozat közli. Az értekezés elkészítéséhez a következőkkel készítettem interjút: Brent Scowcroft, Robert Hutchings, Nagy János, Mark Palmer, Thomas Simons, Somogyi Ferenc, John Whitehead.

Az értekezés témakörében megjelent közleményeim

Magyar-amerikai kapcsolatok 1945-1989 Budapest: MTA TTI, 2009

Magyarország a hidegháborúban, 1945-1956 – A Szovjetunió és az Egyesült Államok között Budapest: Corvina Kiadó, 2005.

Hungary in the Cold War – Between the Soviet Union and the United States, 1945-1956 Budapest – New York: CEU Press, 2004.

Iratok a magyar-amerikai kapcsolatok történetéhez, 1957-1967 (az iratokat válogatta, szerkesztette, a bevezető tanulmányt, jegyzeteket írta, az annotált névmutatót összeállította Borhi László) Budapest: Ister, 2002.

A Vasfüggöny mögött – Magyarország nagyhatalmi erőterében 1945-1968 Budapest: Ister, 2000.

Megalkuvás és Erőszak – Az Egyesült Államok és a szovjet térnyerés Magyarországon, 1945-1949 Debrecen: KLTE, 1997.

Az Egyesült Államok és a szovjet zóna, 1945-1990 (annotált kronológia) Budapest: História, 1994.

Egy amerikai diplomata beszélgetései 1978-ban – W. Averrell Harriman, Kádár János, Nicolae Ceausescu *Múltunk*, LIV, 1. szám, 20009, 65-88

Martin J. Hillenbrand budapesti nagykövet feljegyzése az amerikai Külügyminisztériumnak 1968-ban *Kommentár* 2008/6

Magyarország függetlensége és a Nyugat 1943-1989, in Magyarics Tamás – Lojkó Miklós szerk.: *Emlékkönyv Frank Tibor 60. születésnapjára* Budapest, 2008, 6-41. o.

The International Context of Hungarian Transition, 1989: The View from Budapest in Frédéric Bozo et. al. ed.: *Europe and the End of the Cold War – A Reappraisal* (New York-London: Palgrave, 2008) 78-92.

„Magyarország kötelessége a Varsói Szerződésben maradni” – az 1989-es átmenet nemzetközi összefüggései magyar források alapján *Külügyi Szemle* VI. évfolyam 2-3. szám, 255-272.

Az Egyesült Államok és a Balkán az 1990-es években in Frank Tibor szerk.: *Gyarmatokból impérium* Gondolat, 2007. 253-270.

Amerikai elképzelések az új világrendről 1945-ben Feitl István - Földes György szerk.: 1945 a világtörténelemben – milyen jövőt képzelt el magának a világ. *Napvilág*, 2006. 33-46.

Washington és a magyarországi új kurzus in Sipos Levente szerk.: *Nagy Imre és Kora*, IV. Nagy Imre Alapítvány, 2006. 181-193.

„Az Ujjunkat sem akarjuk mozdítani” avagy a háborúból való kiugrás esélyei in Markó György szerk.: *Háború, hadsereg összeomlás*. Zrínyi, 2005. 33-46.

A nagyhatalmak kelet-közép-európai politikája 1918 után in Rácz Margit szerk.: *Uniók kihívások az ezredfordulón* (Budapest, 2005), 11-64.

Was American Foreign Policy Really Tragic? *Journal of Cold War Studies*, Volume 7, no. 1, Winter 2005, Harvard-MIT (peer reviewed) 168-174.

A magyar-amerikai viszony változásai, 1957-1978 in Kiss J. László, Gazdag Ferenc szerk.: *Magyar külpolitika a huszadik században* Budapest: Zrínyi Kiadó, 2004, 81-132.

'We Hungarian Communists are Realists': János Kádár's foreign policy in the light of Hungarian-US Relations, 1957-1967 *Cold War History*, Vol. 4, No. 2 (January 2004) Frank Cass journal (peer reviewed)

Az 1956-os forradalom és szabadságharc jelentősége a világpolitikában in Horváth Miklós szerk.: *Tizenhárom nap amely...* Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2003. 17-32.

Some Thoughts on Historical Scholarship's Contribution to International Relations Theory *Hungarian Journal of American Studies*, (peer reviewed) Fall 2002, Vol. 8, No. 2. 111-122.

Liberation or Inaction: The United States and Hungary in 1956 In Erwin Schmiedl ed.: *Die Ungarnkrise und Österreich* (Wien: Böhlau, 2002)

Empire by Coercion: The Soviet Union and Hungary in the 1950s. *Cold War History* Volume I, Issue 2, (January 2001-2002) Frank Cass journal (peer reviewed), 47-72.

Soviet Economic Imperialism and the Sovietization of Hungary in Varsori – Calandri eds.: *The Failure of Peace in Europe 1943-1948* (Basingstoke: Palgrave, 2001), 171-183.

The Merchants of the Kremlin: The Economic Roots of Soviet Expansion in Hungary Woodrow Wilson Center Cold War International History Project Working Paper Series, no. 28, 2000. 61 o.

Some Questions of Soviet-Hungarian Relations, 1945-1955 *Hungarian Studies*, 2000, 14. 1-45.

Rollback, Liberation, Containment or Inaction? U. S. Policy towards Eastern Europe in the 1950s *Journal of Cold War History* Volume I, Issue I, Fall 1999, Harvard-MIT, 67-110.

The Great Powers and the Hungarian Crisis of 1956 *Hungarian Studies*, 1998, 237-277.

Hungarian Historical Scholarship and New Findings in the History of 20th Century International Relations *Hungarian Studies*, 1997, 135-142.

A hívatlan birodalom. Magyarország és a szovjet hegemonia, 1945-1953. *Valóság*, 1998, 11.

Az Egyesült Államok kelet-európai politikájának néhány kérdése, 1948-1956. *Történelmi Szemle*, 37. 1995. 3. 277-300.

Az amerikai diplomácia és a szovjet politikai-gazdasági térnyerés Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 35. 1993. 3-4. 339-360.

The United States and the Origins of the Cold War. *Hungarian Studies*, 7. 1991-1992. 1-2. 43-70. o.

Az Egyesült Államok külpolitikája Közép-Kelet-Európában, 1943-1947 in Dunay Pál szerk.: *Konfliktus és Együttműködés*, 5, 1988. 33-80.